

*Ongeschreven regels.
Ondernemerschap van vrouwen door een gender lens*

by Saskia Vossenber

Samenvatting

Een kerngedachte achter het wereldwijde streven om ondernemerschap van vrouwen te bevorderen is dat het bijdraagt aan economische groei en empowerment van vrouwen. Dit is wellicht een naïef idee, maar zeker ontwrichtend omdat donoren, regeringen, ngo's en impact-investeerders er veel aandacht en geld aan besteden. Het doel van dit proefschrift is om de interacties te onderzoeken tussen ondernemerslogica, genderspecifieke ongeschreven regels en verwachtingen, en de emancipatoire effecten van innovatieve en marktgestuurde beleidsinstrumenten op de levens en ondernemingen van vrouwen in ontwikkelingseconomieën. Aanleiding hiervoor is de zorg dat hedendaags ondernemerschapbeleid vooral gebaseerd is op onderzoek dat de rol van informele genderspecifieke regels en verwachtingen buiten beschouwing laat, vrouwelijke ondernemers als een homogene groep beschouwt, en uitgaat van de emancipatoire effecten van marktinnovaties. Zonder deze effecten daadwerkelijk theoretisch te onderbouwen of te empirisch te meten.

Dit proefschrift is gebaseerd op secundaire bronnen en primaire kwalitatieve data, verzameld middels interviews met informanten, focusgroepen en interviews met achtendertig vrouwelijke ondernemers die micro- en kleine bedrijven runnen in Malawi. De vrouwelijke ondernemers zijn geselecteerd omdat ze een marktinnovatie gebruiken om hun bedrijf te laten groeien en op grond van verschillen in burgerlijke staat (bijvoorbeeld alleenstaand, gehuwd, gescheiden of weduwe). De methodologie is gericht op het blootleggen en analyseren van het genderspecifieke karakter van de institutionele processen die de acties en interacties van ondernemers in hun dagelijkse praktijk vormgeven. Dit onderzoek berust op theoretische benaderingen uit verschillende stromingen van de literatuur die tot nu toe onvoldoende benut of geïntegreerd zijn. Concepten en analytische begrippen uit het pragmatisch feminisme, het feministisch institutionalisme, ondernemerschapstheorie en ontwikkelingseconomie worden gecombineerd.

In vier afzonderlijke, maar onderling verbonden deelonderzoeken brengt dit proefschrift de meer verborgen en genderspecifieke aspecten van institutionele processen in beeld. Het belicht hoe genderspecifieke regels en -verwachtingen heterogeniteit en dynamiek in ondernemerslogica structureren. Daarbij ontstaat een beter inzicht in de unieke wijze waarop verschillende typen vrouwelijke ondernemers met obstakels en risico's omgaan in verschillende levensfasen en hoe dit hun groeipotentieel beïnvloedt. Vrouwelijke ondernemers vormen geen homogene groep. Naast de zogenoemde 'overlever' en 'groeigerichte ondernemer' wordt er ook een tussenliggend segment onderscheiden. Deze ondernemer worden de 'constrained gazelle' genoemd. De ondernemerslogica van de vrouwelijke 'constrained gazelle' is gericht op groei, echter haar gedrag, aspiraties en resultaten zijn sterk gebonden aan genderspecifieke institutionele processen. De ongeschreven regels en verwachtingen over wat voor vrouwen aanvaardbaar, gepast en legitiem is om te doen, te zijn en te hebben gezien haar sociale positie op dat moment, zijn van sterke invloed op haar ondernemerschapsopties en keuzes. Behalve met een slecht ondernemerschapsklimaat hebben vrouwelijke 'constrained gazelles' te kampen met extra beperkingen en risico's ten gevolge van de

genderspecifieke regels en verwachtingen die thuis, binnen het bedrijf, de markt en de gemeenschap gelden en die hun groeipotentieel beperken. Hieruit blijkt dat ondernemerslogica niet lineair of statisch is en ook niet wordt bepaald door het gender van de ondernemer. Die is juist veranderlijk en wordt gevormd door de genderspecifieke regels en verwachtingen die gedurende de verschillende levensfasen van ondernemers variëren.

In dit proefschrift wordt ook onderzocht hoe vrouwelijke ondernemers omgaan met genderspecifieke regels en verwachtingen en zich hiertegen verzetten. Door te belichten hoe gegenderde institutionele processen dwars door de domeinen van thuis, de markt en de gemeenschap heen lopen, wordt ingezien dat zelfs marktinnovaties die slechts bedoeld zijn om bedrijfsgroei te stimuleren, emancipatoire effecten in andere domeinen kunnen hebben. Echter, nieuwe marktregels en -mechanismen hoeven niet per se, of altijd, bij te dragen aan empowerment van vrouwen. Maar, vrouwelijke ondernemers kunnen hun materiële en immateriële verworvenheden gebruiken als strategisch instrument om beperkende genderregels in een ander domein, zoals thuis of in de gemeenschap, te versoepelen.

De resultaten van dit proefschrift wijzen erop dat er inderdaad mogelijkheden zijn om feministische doelen te bevorderen door middel van marktinnovaties voor ondernemersontwikkeling. Tegelijkertijd wordt vastgesteld dat er drie redenen zijn waarom beleidsmakers veel meer rekening moeten houden met de verstrekende invloed van informele en genderspecifieke institutionele processen op bedrijfsontwikkeling. Ten eerste brengt het negeren van informele en genderspecifieke regels en verwachtingen het risico met zich mee dat de unieke en dynamische ondernemersstrategieën van verschillende soorten vrouwelijke ondernemers verkeerd worden geïnterpreteerd. Ten tweede leidt dit tot een uniform beleid dat de beperkingen en risico's van informele en genderspecifieke regels ongemoeid laat en daardoor onvoldoende aansluit bij de behoeften van vrouwelijke ondernemers, vooral van de 'constrained gazelle'. Ten derde verhult het de emancipatoire effecten van marktinnovaties, waardoor potentieel effectieve(re) wegen naar een beter welzijn voor verschillende soorten vrouwelijke ondernemers niet worden verkend.

Om relevanter te zijn in de levens en bedrijven van verschillende typen vrouwelijke ondernemers, is het noodzakelijk dat beleidsmakers de gendergerelateerde complexiteit, dynamiek en heterogeniteit van ondernemerslogica omarmen en deze integreren in beleidsdoelstellingen, de probleemanalyse en de oplossingen. Dit wil niet zeggen dat vrouwelijke ondernemers moeten worden beschouwd als een 'speciale doelgroep' die een aparte aanpak nodig heeft. In plaats daarvan pleit dit proefschrift voor een meer inclusief en levensloopbestendig beleid voor ondernemersontwikkeling. Een dat rekening houdt met de gendergerelateerde institutionele beperkingen en risico's van verschillende groepen ondernemers en dat op het juiste moment nieuwe en relevante mogelijkheden en middelen biedt. Het doel en de reikwijdte van het beleidsmenu moet worden verbreed en oplossingen moeten worden toegesneden op de verschillende groepen ondernemers, afhankelijk van hun leeftijd, aspiraties en inkomen. In plaats van te allen tijde te streven naar 'bedrijfsgroei' als ultieme *uitkomst*, moet 'bedrijfsgroei' eerder worden beschouwd als *middel* om het welzijn van alle ondernemers te verbeteren, ongeacht hun leeftijd, bedrijfsgrootte, gender of aspiraties. Door het doel van ondernemersschapsbeleid om te vormen naar een meer procesgerichte benadering op verbetering van het welzijn, wordt de reikwijdte van de interventies verbreed. Het verbeteren het ondernemersschapsklimaat en markttekortkomingen moet altijd gepaard gaan met interventies en instrumenten die de genderspecifieke institutionele beperkingen en risico's in de markt, de gemeenschap en thuis aanpakken. Behalve het evalueren en meten van het effect van ondernemersschapsbeleid in termen van individuele economische winst of banengroei, moet ook altijd worden aangegeven hoe dit bijdraagt aan emancipatie en verbetering van het welzijn. Het wordt aanbevolen om beleidsoplossingen te baseren op voorafgaand onderzoek waarin de lokale institutionele context wordt bekeken vanuit een genderperspectief. Deze oplossingen omvatten een

levensloopbenadering en een segmentatiestrategie om onderscheid te maken tussen zogenoemde overlevers, groeigerichte ondernemers en 'constrained gazelles'. Zo'n onderzoek moet niet alleen aandacht besteden aan markt- en bedrijfsaspecten, maar ook aan het 'echte en dagelijks leven' van ondernemers en aan de manier waarop zij in hun ondernemerschap worden beïnvloed en belemmerd door wat er zich in hun thuissituatie, gemeenschap en markt afspeelt.

Uit dit proefschrift blijkt dat het voor toekomstig onderzoek waardevol is om pragmatisch feminisme en feministisch institutionalisme te integreren met inzichten over heterogeniteit in ondernemerschap en bedrijfsontwikkeling. De voorgestelde middenweg is een stap in de richting van meer geïntegreerd onderzoek op het gebied van ondernemerschapsontwikkeling in de toekomst. Hiermee wordt een brug geslagen tussen de feministische kritiek op 'wat er ontbreekt' en het eenzijdige doel om 'universele kennis ten behoeve van economische groei' te vergaren. Ondernemerschap en bedrijfsontwikkeling wordt hierin beschouwd als een alledaags en dynamisch proces dat gericht is op verbetering van het welzijn en dat verankerd is in de gegenderde institutionele context. De diverse resultaten van de ontwikkeling van ondernemingen worden op waarde geschat en empirisch vastgesteld. Naast het meten van economische waarde moeten emancipatoire en welzijnswaarden altijd aanwezig zijn. Het idee van de 'vrouwelijke ondernemer' als een homogene groep wordt verworpen. Ondernemerslogica wordt juist gekenmerkt door diversiteit en dynamiek. Ondernemers zijn mensen met een gender en een lichaam, ingebed in een familie- en gemeenschapsleven met verschillende niveaus van 'beperkt' of 'geprivilegieerd' ondernemerschap, bepaald door de wijze waarop de institutionele context hun agency, toegang tot en controle over middelen toestaat of beperkt. Dit perspectief biedt ruimte voor nuancering, complexiteit en onzekerheid en de mogelijkheid om te erkennen dat voor ondernemers verschillende wegen kunnen leiden naar verschillende uitkomsten. Dergelijk geïntegreerd onderzoek zal naar verwachting helpen om een diepgaander, genuanceerder en empirisch onderbouwd inzicht te verkrijgen in de effecten van informele en genderspecifieke processen op ondernemerschap en bedrijfsontwikkeling, en in de wijze waarop vrouwelijke ondernemers kunnen worden ondersteund in hun streven naar institutionele verandering, meer vrijheid en een beter welzijn.